
ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองเรื่องศาสนา
อำนาจทางการเมือง และโครงสร้างโอกาส
ทางการเมือง: กรณีศึกษาคณะปฏิสังขรณ์
การพระศาสนาในสมัยเปลี่ยนแปลง
การปกครองของประเทศไทย

The Relationship between Religious
Politics, Political Power and the
Political Opportunities Structure:
A Case Study of the Thai Buddhist
Structural Restoration in the Era
of Political Regime Shift

ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองเรื่องศาสนา อำนาจทางการเมือง และโครงสร้างโอกาส ทางการเมือง: กรณีศึกษาคณะปฏิสังขรณ์ การพระศาสนาในสมัยเปลี่ยนแปลง การปกครองของประเทศไทย

วัลลภ ภูมรา

สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตยในฝ่ายอาณาจักร มีผลกระทบต่อโครงสร้างโอกาสทางการเมืองในฝ่ายศาสนจักรในลักษณะที่เอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายจากสถานภาพที่เคยเสียเปรียบต่อพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายจากระบอบอำนาจเก่ามาโดยตลอดให้เปลี่ยนเป็นสถานภาพที่ได้เปรียบ และส่งผลให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายในนาม “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา” ที่สามารถเคลื่อนไหวท้าทายและเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในศาสนจักรได้สำเร็จอย่างที่ไม่เคย

เกิดขึ้นมาก่อน จึงกล่าวได้ว่า โครงสร้างโอกาสทางการเมืองอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยเอื้อต่อการเคลื่อนไหวเรียกร้องของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาให้อยู่ในจังหวะเวลาที่เหมาะสมกับสถานการณ์ทางการเมืองให้ประสบผลสำเร็จได้ไม่ยาก

คำสำคัญ: โครงสร้างโอกาสทางการเมือง, คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม, ธรรมยุติกนิกาย, มหานิกาย

The Relationship between Religious Politics, Political Power and the Political Opportunities Structure: A Case Study of the Thai Buddhist Structural Restoration in the Era of Political Regime Shift

Wallop Pumara

Institute of Human Rights and Peace Studies, Mahidol University

Abstract

The political regime change from absolute monarchy to democracy in the secular realm has affected the political opportunity structure in Monastic orders which allowed power shift among Buddhist Sangha in Thailand. Maha Nikaya which was always in the disadvantage position to Dhammayutika Nikaya, associated with the old regime, has become advantageous and this led to a social movement within Maha Nikaya sect of Buddhist Sangha called

“Buddhist Structural Restoration Movement” (Kana Patisankorn Phra Sasana) which mobilized and advocated for successful change in Monastic governance. It can be argued that political opportunity structure during the democratic regime change allowed advocacy of the Buddhist Structural Restoration Movement to be effortlessly successful as timely and appropriate to political situation during that period.

Key words: Political opportunity structure, Buddhist Structural Reformation Movement, Social movement, Dhammayutika Nikaya sect, Maha Nikaya sect

บทนำ

หากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาสู่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยของฝ่ายอาณาจักรที่นำโดย “คณะราษฎร” เป็นการอภิวัฒน์สยามให้ออกจากศูนย์อำนาจการเมืองการปกครอง ของกษัตริย์ไปสู่การมีสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชนโดยมี รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด การเคลื่อนไหวของกลุ่มพระสงฆ์ในนาม “คณะ ปฏิสังขรณ์การพระศาสนา” ก็น่าจะนับได้ว่าเป็นการอภิวัฒน์สยามในฝ่าย ศาสนจักร เพราะผลสำเร็จจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มพระสงฆ์ดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจการเมืองการปกครองครั้งสำคัญภายในศาสนจักร เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการยกเลิกระบบการปกครองพระสงฆ์แบบรวมศูนย์ อำนาจที่อยู่กับมหาเถรสมาคมตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งใช้มาตั้งแต่ครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เปลี่ยนไปเป็นการจัดรูปแบบการปกครองใหม่ด้วยการตราพระราช บัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ขึ้นมาใช้บังคับแทน โดยมีการ แบ่งอำนาจออกเป็นสังฆสภา สังฆมนตรี และคณะวินัยธร ตามแบบอย่างฝ่าย อาณาจักรที่รัฐธรรมนูญกำหนดให้แบ่งอำนาจอธิปไตยออกเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ

นัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิใช่เพียงแค่การเปลี่ยนระบอบ การปกครองของฝ่ายศาสนจักรเท่านั้น หากแท้จริงแล้วเป็นความต้องการ เปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองภายในศาสนจักรระหว่างพระสงฆ์สองฝ่าย คือ ฝ่ายธรรมยุติกนิกายและฝ่ายมหานิกายเป็นสำคัญ กล่าวคือ นับตั้งแต่มีการตั้ง ธรรมยุติกนิกายขึ้นมานั้น พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติมีอำนาจการปกครองอยู่เหนือ พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายมาโดยตลอด เห็นได้ชัดจากกรณีที่พระเถระฝ่ายธรรมยุติ ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชซึ่งเป็นตำแหน่งประมุขสูงสุดของ

ทั้งสองนิกายอยู่เพียงฝ่ายเดียว อีกทั้งยังเป็นเพราะอคติพื้นฐานของพระสงฆ์ฝ่าย
ธรรมยุติที่ดูถูกพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายด้วยว่าประพฤติดีศีลบกพร่องจึง “ไม่ใช่พระ”
จะเป็นได้ก็แต่เพียงสามเณรเท่านั้น ไม่สามารถร่วมอุโบสถสังฆกรรม ร่วมอาสนะ
และร่วมฉันอาหารด้วยกันได้ (กระจ่าง นันทโพธิ์, 2528, น. 72-74) ทำให้เกิด
ความอึดอัดและมีท่าทีเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน กลายเป็นความบาดหมางของพระสงฆ์
ทั้งสองนิกายที่ได้รับการบอกเล่าและสืบทอดกันต่อมา (วิญญูพันธุ์ พจนะลาวัณย์,
2554) จนกระทั่งเกิดขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย
ในนาม “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา” ที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลง
การปกครองภายในฝ่ายศาสนจักร ซึ่งการเคลื่อนไหวดังกล่าวประสบผลสำเร็จ
อย่างสูง เพราะสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งประมุขสูงสุดในฝ่าย
ศาสนจักรได้โดยการเปลี่ยนย้ายจากฝ่ายธรรมยุติกนิกายมาสู่ฝ่ายมหานิกาย
และยังส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำภายในคณะสงฆ์ระหว่างสองนิกายคลี่คลายลงด้วย

ผลสำเร็จจากการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาทั้งการ
ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และการเปลี่ยน
ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช เกิดขึ้นท่ามกลางบรรยากาศทาง
การเมืองที่อยู่ใต้อาณัติของระบอบประชาธิปไตยที่เชิดชูอุดมการณ์เกี่ยวกับสิทธิ
เสรีภาพและความเสมอภาค ผู้เขียนจึงเห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่เอื้ออำนวยให้การ
เคลื่อนไหวดังกล่าวประสบความสำเร็จ คือ “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง
อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
ไปเป็นระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างอาณาจักร
กับศาสนจักรนั้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาโดยตลอด และมีผลต่อโครงสร้าง
โอกาสทางการเมืองที่จะเปิดหรือปิดกั้นฝ่ายธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย โดย
ผู้เขียนจะชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างโอกาสทางการเมืองระบอบใหม่มีส่วนสำคัญในการ
เอื้อให้การเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาประสบผลสำเร็จ

โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure)

โครงสร้างโอกาสทางการเมือง เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองที่ต้องการขยายแ่งมุมการวิเคราะห์ปรากฏการณ์เกี่ยวกับการกำเนิด การพัฒนา การเติบโต ความสำเร็จ และความล้มเหลวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม นอกเหนือไปจากการอธิบายเพียงแค่ว่าปัจจัยภายในที่มุ่งแต่ให้ความสำคัญกับการจัดองค์ประกอบภายในขบวนการที่เกี่ยวข้องกับแกนนำขบวนการ สมาชิก แรงจูงใจ ผู้ร่วมขบวนการ ผู้สนับสนุน หรือผลประโยชน์ต่างๆ แต่เพียงเท่านั้น โดยการวิเคราะห์ “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง” จะให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอกขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่จะอธิบายเกี่ยวกับเหตุการณ์ หรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับกว้าง ซึ่งมีผลทำให้โครงสร้างทางการเมืองอยู่ในสถานะที่ส่งผลกระทบต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะที่จะเอื้อให้เกิดหรือเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหว (ประภาส ปันตบแต่ง, 2552, น. 93-94)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมย่อมส่งผลต่อสัมพันธภาพทางอำนาจทางการเมือง ดังนั้น จากสภาวะการเมืองในระดับปกติที่มีความเป็นไปได้น้อยมากในการเรียกร้องให้ชนชั้นนำตอบสนองความต้องการให้กับกลุ่มต่างๆ แต่เพราะความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางการเมืองไม่มีความมั่นคงและยั่งยืนมากพอ เมื่อเกิดปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงในระดับกว้าง เช่น สงคราม การเปลี่ยนแปลงทางประชากร การปรับเปลี่ยนพันธมิตรทางการเมือง เป็นต้น จึงมีผลต่อเสถียรภาพความมั่นคงของระบบการเมืองไปด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้พลังอำนาจต่อรองของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพิ่มขึ้น โครงสร้างโอกาสทางการเมืองก็จะนำไปสู่สถานการณ์ที่เอื้ออำนวยให้กับ

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยเช่นกัน (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2559: 147-148) เพราะฉะนั้น โครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เอื้อต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงเป็นผลมาจากสถานะที่ไร้เสถียรภาพทางการเมืองที่นำไปสู่ความสั่นคลอนสัมพันธ์ภาพอำนาจแบบเดิม และก่อให้เกิดสัมพันธภาพทางอำนาจขึ้นมาใหม่ที่เป็นการลดช่องว่างและระยะห่างทางอำนาจให้แคบลง รวมถึงทำให้เกิดความสามารถในการต่อรองและเปิดช่องทางที่จะท้าทายหรือเผชิญหน้าด้วย (ประภาส ปินตบแต่ง, 2552, น. 94-98)

อย่างไรก็ตาม แม้โครงสร้างโอกาสทางการเมืองจะเอื้อต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแต่ก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าข้อเรียกร้องของขบวนการจะประสบผลสำเร็จ แต่ก็เห็นด้วยว่าสิ่งที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะได้จากโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เปิดก็คือ ความเข้มแข็งทางการเมืองที่จะส่งผลให้มีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้นและมีโอกาสใหม่ๆ สำหรับการเคลื่อนไหว และยังสามารถกลับไปยังฝ่ายอำนาจเดิมที่จะต้องมีต้นทุนสูงขึ้นในการใช้อำนาจปราบปรามขบวนการเคลื่อนไหว เพราะมีความเสี่ยงที่จะเผชิญกับการตอบโต้ที่เข้มข้นมากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2559: 148)

การวิเคราะห์โครงสร้างโอกาสทางการเมืองเพื่อพิจารณาว่าเอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในบทความนี้ ผู้เขียนได้นำกรอบคิดของ McAdam กับของ Sidney Tarrow (McAdam, 1996, p. 27, Tarrow, 1998, pp. 77-80, อ้างจาก สมชัย ภัทรธนานันท์, 2559, น. 149, 156-157) มาพิจารณาร่วมกันเพื่อใช้เป็นแนวทางอธิบายความสำเร็จของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา ซึ่งจะได้หลักการพิจารณา ดังนี้

(1) ระบบการเมืองเปิดหรือปิด หากระบบการเมืองเปิดกว้างขึ้นก็จะเป็นการขยายสิทธิทางการเมืองและกระตุ้นให้เกิดการเรียกร้อง

(2) ความขัดแย้งแตกแยกในกลุ่มชนชั้นนำ จะเป็นแรงจูงใจให้เกิดการเคลื่อนไหว และอาจกระตุ้นชนชั้นนำบางกลุ่มให้หันมาสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวได้ด้วย

(3) การมีหรือไม่มีชนชั้นนำเป็นพันธมิตร หากมีการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพเชิงอำนาจทางการเมือง ชนชั้นนำอาจสร้างแนวร่วมกับขบวนการ

(4) การมีแนวร่วมที่ทรงอิทธิพลเพื่อเป็นแรงสนับสนุน หรือเป็นหลักประกันว่าจะไม่ถูกปราบปราม

(5) การปราบปรามและการกีดกันขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยรัฐที่มีความเป็นประชาธิปไตยจะเอื้อต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการ

โครงสร้างโอกาสทางการเมืองก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ก่อนจะพิจารณาโครงสร้างโอกาสทางการเมืองภายในคณะสงฆ์นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรับรู้เกี่ยวกับปัญหาภายในศาสนจักรที่มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์ในฝ่ายอาณาจักร กล่าวคือ ก่อนที่จะมีการแบ่งพระสงฆ์ออกเป็น 2 นิกาย คือ ฝ่ายธรรมยุติกนิกายและฝ่ายมหานิกายนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่ามีการเรียกพระสงฆ์ในสยามว่าอย่างไร แต่ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 มีพระราชดำรัสเรียกว่า “ภิกษุศรีอยุธยา” จนกระทั่งในเวลาต่อมาเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชและทรงตั้งนิกายสงฆ์ขึ้นมาใหม่ เรียกว่า “ธรรมยุติกนิกาย” ส่วนพระสงฆ์ในสยามหรือภิกษุศรีอยุธยาที่เรียกกันมาแต่เดิมก็ถูกเรียกชื่อใหม่เป็น “มหานิกาย” หมายความว่า หมู่ใหญ่ หรือพวกมาก (กระจ่าง นันทโพธิ์, 2528, น. 34-35) นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระสงฆ์ในพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศไทยจึง

มี 2 นิภาย คือ ธรรมยุติกนิกาย และมหานิกาย และนับเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาการเมืองการปกครองที่สร้างความเหลื่อมล้ำภายในคณะสงฆ์ระหว่างสองนิกายตามข้อสังเกตของคณินันต์ย์ จันทบุตร (2528, น. 8) ที่ระบุว่า “การก่อตั้งธรรมยุติกนิกายก็นำความยุ่งยากอย่างมากมายมาสู่สถาบันสงฆ์ไทย”

1. ธรรมยุติกนิกายกับความสัมพันธ์ทางการเมืองและความเหลื่อมล้ำภายในศาสนจักร

หากย้อนดูการกำเนิดของธรรมยุติกนิกายก็นับได้ว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการเมืองของฝ่ายอาณาจักรอย่างใกล้ชิดแนบแน่น สืบเนื่องจากภายหลังเหตุการณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 สวรรคต เจ้าฟ้ามงกุฎ หรือวชิรญาณภิกขุ ซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่จะเป็นกษัตริย์สืบต่อจากพระราชบิดา แต่ขุนนางข้าราชการส่วนใหญ่พร้อมใจกันเลือกกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 วชิรญาณภิกขุจึงทรงเกรงว่าอาจจะเกิดความระแวงระหว่างกษัตริย์พระองค์ใหม่กับพระองค์เอง หากพระองค์ยังผนวชอยู่ก็จะเป็นที่เบียดพระทัยได้บ้าง และหลังจากรัชกาลที่ 3 สวรรคต พระองค์ก็ทรงลาผนวชแล้วเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 สืบต่อไปโดยการสนับสนุนของเชื้อพระวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่คนสำคัญอย่างกรมพระราชวังบวรฯ กรมหมื่นศักดิ์พิลเทพ และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งได้ร่วมกันสนับสนุนมาโดยตลอด เพราะพระองค์ก็ทรงดำริที่จะลาผนวชไปครองราชสมบัติอยู่ตลอดเวลา (กระจำนันทโพธิ์, 2528, น. 31-34, 44) เนื่องจากแต่เดิมนั้นพระองค์ทรงตั้งพระทัยจะทรงผนวชเพียงพรรษาเดียวเท่านั้น (แสง อุดมศณี, 2533, น. 75) หรืออาจจะเป็นเพราะมีพระราชประสงค์จะสร้างอาณาจักรของพระองค์ขึ้นในคณะสงฆ์ด้วยการสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมา หลังจากทรงผนวชได้ 5 พรรษา ก็อาจเป็นไปได้ แต่จะ

ด้วยเหตุผลเนื่องจากทรงห่วงกังวลการเมือง หรือเพราะมีพระราชประสงค์สร้างอาณาจักรในคณะสงฆ์ก็ตาม ล้วนส่งผลให้ธรรมยุติกนิกายมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับการเมืองฝ่ายอาณาจักรโดยเฉพาะกับองค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงสถาปนาอย่างปฏิเสธไม่ได้

ในความสัมพันธ์ที่แนบแน่นของธรรมยุติกนิกายกับกษัตริย์นั้น หากพิจารณาถึงเหตุผลแห่งการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ ก็ยังพบนโยบายแห่งการดูแลคนพระสงฆ์หมู่มากหรือภิกษุศรียุธยาอยู่ด้วย โดยทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติที่สืบทอดกันมาของภิกษุศรียุธยานั้นมีความคลาดเคลื่อน ห่างเหินและย่อหย่อนไปจากวินัยบัญญัติ “ประหนึ่งว่าจะมีรากเหง้าเคঁามูลอันเนาผุเสื่อมสูญไปเสียแล้ว” จึงเกิดความสังเวชพระราชหฤทัยขึ้นมา เมื่อพระองค์ได้พบพระชาย พุทฺธวโร พระเถระชาวรามัญซึ่งฉลาดในพระวินัยและรู้พุทธพจน์เป็นอย่างดี พระองค์ทรงเกิดความเลื่อมใสในวัตรปฏิบัติของพระรามัญรูปนี้จึงทรงรับเอาวินัยวงศ์ของพระรามัญมาเป็นวัตรปฏิบัติ อีกทั้งยังทรงเข้ารับการอุปสมบทใหม่ โดยมีพระชาย พุทฺธวโร เป็นพระอุปัชฌาย์ เพื่อความมั่นพระทัยในความถูกต้องและบริสุทธิ์บริบูรณ์ของอุปสมบทกรรม ในปี พ.ศ. 2372 พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพรหมจรรย์และให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาทั้งหลาย อันเป็นการประดิษฐานธรรมยุติกนิกายตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา (แสง อุดมศรี, 2533, น. 77-79)

เมื่อธรรมยุติกนิกายมีสถานะที่ใกล้ชิดกับกษัตริย์ในฝ่ายอาณาจักร ประกอบกับเหตุแห่งการสถาปนาธรรมยุติกนิกายที่มีนโยบายแห่งการดูแลเหยียดหยามพระสงฆ์ศรียุธยาหรือพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย จึงทำให้สถานะของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติได้รับสิทธิพิเศษเหนือกว่าพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย และเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำภายในคณะสงฆ์ไทยมาโดยตลอด เห็นได้จากเมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 3 ทรงเห็นว่า วชิรญาณภิกขุ ซึ่งเป็นผู้ตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นมานั้นทรง

ฐานะเป็นถึงเจ้าฟ้า (เจ้าฟ้ามงกุฎ) จึงมีพระบรมราชานุญาตให้พระสงฆ์ฝ่าย
ธรรมยุติไม่ต้องขึ้นกับกรมสังฆการี¹ แต่ให้ขึ้นตรงกับคณะหนกลางของกรมหมื่น
นุชิตชิโนรส² ทำให้ฝ่ายธรรมยุติกนิกายมีสิทธิในการปกครองชำระอธิกรณ์ และ
การตั้งอุปฌาย์กันเองภายในคณะธรรมยุติ ในขณะที่ฝ่ายมหานิกายต้องขึ้นกับ
กรมสังฆการี กรมธรรมการ และกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นอภิสิทธิ์ของ
พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติที่สืบต่อมา ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส ตรัสเรียกอภิสิทธิ์นี้ว่าเป็น “พรพิเศษ” ที่ธรรมยุติได้รับ (คณินนิตย์
จันทร์บุตร, 2528, น. 34)

พรพิเศษที่ให้อภิสิทธิ์พิเศษกับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายแต่เพียง
ฝ่ายเดียว ทำให้พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายรู้สึกถึงการถูกเหยียดหยามและเห็นว่าเป็น
การสร้างความแตกแยกภายในคณะสงฆ์ เช่น การปาฐกถาพิเศษของสมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์พระปริยัติโสภณ
เรื่อง กลไกการปกครองคณะสงฆ์ เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2491 ณ ห้อง
อบรมครุ วัดสามพระยา ตอนหนึ่งว่า “...การแบ่งตัวของคณะใหม่ (ธรรมยุติก
นิกาย)... เป็นการมุ่งประโยชน์เฉพาะคณะไปเสีย ซึ่งเป็นวิสัยของคนที่ยังมีตัณหา
ทิฐิ เพราะมุ่งหาความดีด้วยการย่ำเหยียบคณะเดิม (มหานิกาย) เข้ามาระคน
ปนอยู่ด้วย ข้อสำคัญที่สุดในเรื่องชนิดนี้ ... คณะใหม่หาว่าคณะเก่าไม่เป็นพระ
เป็นแต่เพียงสามเณรเท่านั้น” (แสง อุดมศรี, 2533, น. 88)

¹ กรมสังฆการี เป็นหน่วยงานที่อุปถัมภ์บำรุงและดำเนินการพระศาสนาและคณะสงฆ์
ภายหลังถูกรวมเข้ากับหลายกรมให้เป็นกรมเดียว ชื่อ กรมธรรมการ และภายหลังเปลี่ยน
ชื่อเป็น กรมการศาสนา

² เป็นพระญาติผู้ใหญ่ของทั้งรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ภายหลังได้รับการสถาปนาเป็น
สมเด็จพระสังฆราช

อย่างไรก็ตาม ธรรมเนียม “พรพิเศษ” นี้ยังคงได้รับการปฏิบัติต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และมีการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 โดยมีการตั้งมหาเถรสมาคมขึ้นมาเป็นคณะปกครองพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร และหลักการสำคัญที่เป็นหัวใจของกฎหมายฉบับนี้ก็คือ การให้พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติปกครองพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายได้ แต่พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายปกครองฝ่ายธรรมยุติไม่ได้ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 10 เคยมีพระกระแสรับสั่งยืนยันว่า “จะทรงรักษาหลักการนี้ไว้อย่างสุดพระสามารถของพระองค์ท่าน” (กระจ่าง นันทโพธิ์, 2528, น. 85) พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 จึงเป็นการยอมรับฐานะนิกายพระสงฆ์ของไทยว่ามี 2 นิกาย คือ ธรรมยุติกนิกาย และมหานิกาย อย่างถูกต้องตามกฎหมาย (แสวงอุดมศรี, 2533, น. 106) และเป็นการยืนยันอธิปไตยของฝ่ายธรรมยุติกนิกายในศาสนจักรที่มีสถานภาพเหนือกว่าฝ่ายมหานิกายโดยมีกฎหมายรับรอง ยิ่งเป็นการตอกย้ำความเหลื่อมล้ำภายในศาสนจักรให้ชัดยิ่งขึ้นถึงกับมีพระฝ่ายมหานิกายพูดถึงตัวเองว่าเป็น “พระของไพร่” (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2555)

การแบ่งพระสงฆ์ออกเป็นธรรมยุติกนิกายและมหานิกายและเรียกเป็นพระของไพร่หรือพระของเจ้าก็อาจไม่ผิดนัก เพราะปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่ธรรมยุติกนิกายได้รับการจัดตั้งจากองค์กรข้าราชการก็ส่งผลให้ได้รับการอุปถัมภ์เป็นพิเศษมากกว่าไปด้วย โดยเฉพาะหากพิจารณาจากการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ประมุขสูงสุดของคณะสงฆ์ไทยแล้วก็จะพบว่าการปกครองภายในคณะสงฆ์นั้นเปรียบเสมือนการปกครองโดยสถาบันกษัตริย์โดยมีคณะธรรมยุติกนิกายเป็นตัวแทน เพราะนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นพระปิตุลาขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกแล้ว ข้อเท็จจริงที่ปรากฏหลังจาก

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์ พระสงฆ์ในฝ่าย
ธรรมยุติกนิกายที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์หรือเป็นพระเถระที่มีความเกี่ยวข้องกับ
สถาบันกษัตริย์ก็ได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชติดต่อกันถึง 4 พระองค์ นับจากสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7 ได้แก่ สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์ กรมหมื่นบวรรัชนี
สุริยพันธุ์), สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทโว) แม้ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์
แต่ก็เป็นพระกรรมวาจาจารย์ของรัชกาลที่ 5, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ), และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงชินวราลงกรณ (หม่อมเจ้าภุชงค์ สิริวิฑูรย์) ตามลำดับ ซึ่งนับเป็นเวลา
เกือบร้อยปีที่ธรรมยุติกนิกายครอบครองตำแหน่งสำคัญนี้เอาไว้

2. โครงสร้างโอกาสทางการเมืองของฝ่ายธรรมยุติกนิกายกับฝ่าย มหานิกาย

โครงสร้างโอกาสทางการเมืองก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี
พ.ศ. 2475 เป็นโอกาสของฝ่ายธรรมยุติกนิกายอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจาก
สัมพันธภาพที่ใกล้ชิดระหว่างธรรมยุติกนิกายกับสถาบันพระมหากษัตริย์ส่งผลให้
กษัตริย์ทุกพระองค์และพระบรมวงศานุวงศ์จำนวนมากเข้ามาผนวชในฝ่าย
ธรรมยุติกนิกาย จึงเป็นการเสริมสร้างความยิ่งใหญ่ให้กับฝ่ายธรรมยุติกนิกาย
ได้โดยปริยาย (กระจาง นันทโพธิ์, 2528, น. 86) ซึ่งหมายถึงอำนาจทางการเมือง
ภายในศาสนจักรของธรรมยุติกนิกายก็ยิ่งยิ่งใหญ่ไปด้วย ส่วนหนึ่งอาจเป็น
เพราะฝ่ายมหานิกายมีความเกรงในพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์
(คณินันท์ จันทบุตร, 2528, น. 42) ในขณะที่ฝ่ายธรรมยุติกนิกายก็อาศัยอำนาจ
ทางการเมืองของฝ่ายอาณาจักรและพระบารมีของพระมหากษัตริย์กดดันปัญหา
ความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ ฝ่ายมหานิกายจึงต้องอดทนเก็บความขมขื่นเอาไว้
(กระจาง นันทโพธิ์, 2528, น. 87,93)

ความยิ่งใหญ่ของธรรมยุติกนิกายที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 นั้น ไม่ใช่เพียงเพราะเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นผู้ตั้งนิกายนี้เท่านั้น หากแต่เป็นเหตุผลทางการเมืองที่พระองค์ทรงปรารถนาควบคุมศาสนจักรไว้อย่างใกล้ชิด นับตั้งแต่การสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก แม้ไม่ใช่พระเถระในฝ่ายธรรมยุติกนิกายแต่ก็เป็นพระปิตุลาที่เป็นพระญาติใกล้ชิด ซึ่งนับเป็นการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมการตั้งพระสังฆราชจากธรรมเนียมเดิมที่แต่งตั้งจากพระมหาเถระที่มีความอาวุโสจากสามัญชนไปเป็นการแต่งตั้งพระญาติที่ใกล้ชิดขึ้นดำรงตำแหน่งประมุขสูงสุดของศาสนจักรแทน อันเป็นการนำศาสนาเข้าอยู่ภายใต้การปกครองของฝ่ายอาณาจักรอย่างแยบยล หลังจากนั้น ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชก็ถูกเตรียมการเอาไว้เพื่อผูกขาดการสืบทอดต่อกันมาในกลุ่มผู้นำของฝ่ายธรรมยุติกนิกาย นับตั้งแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ มอบหมายต่อให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มอบหมายต่อให้สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ และเมื่อสิ้นพระชนม์ก็มอบหมายให้สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์³ สืบทอดต่อมาเป็นลำดับ การแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชจึงเป็นเรื่องเหตุผลทางการเมืองมากกว่าที่จะเป็นเหตุผลเพื่อการศาสนาโดยแท้ แม้แต่บางช่วงเวลา ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่าง⁴ พระองค์

³ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ไม่ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ต่อจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

⁴ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ภายหลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างอยู่นานถึง 38 ปี (พ.ศ. 2396-2434) และในสมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชก็ว่างเป็นเวลา 11 ปี จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงทรงแต่งตั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระสังฆราช

ก็ไม่ทรงแต่งตั้งพระเถระรูปใดเพราะทรงรอเวลาให้พระเถระในฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่ยังไม่มีความพร้อมทั้งวิญญูและคุณวุฒิให้มีความพร้อมก่อน (คニングนิตย์ จันทบุตร, 2528, น. 44-46, 51-52) แม้ในช่วงเวลานั้นจะมีพระเถระฝ่ายมหานิกายที่มีความพร้อมทั้งอายุพรรษาการบวช ความรู้ความสามารถ และคุณสมบัติอื่นๆ ที่เหมาะสมเพียงใดอยู่ก็ตาม แต่ก็ไม่เคยได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเลย (แสง อุดมศรี, 2533, น. 106)

ช่วงเวลาที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มีการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งบัญญัติให้มหาเถรสมาคมเป็นองค์กรปกครองพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร โดยมีเจ้าคณะใหญ่ และรองเจ้าคณะ 4 คณะ ได้แก่ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะธรรมยุติ รวม 8 รูปเป็นกรรมการ แต่ในทางพฤตินัยนั้นอำนาจการตัดสินใจและการบัญชาการต่างๆ อยู่ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติแต่เพียงผู้เดียว นอกจากนี้ รัชกาลที่ 5 ยังมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้าคณะมณฑลชุดแรกที่เป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ 14 รูปไปปกครองในท้องถิ่นโดยเป็นพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย 5 รูป และเป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติ 9 รูป ด้วยเหตุผลของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่อ้างว่าพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายในส่วนภูมิภาคยังขาดความสามารถด้านการปกครอง ซึ่งย่อมไม่เป็นที่พอใจแก่พระสงฆ์ในท้องถิ่นอย่างแน่นอน อีกทั้งพระเถระธรรมยุติที่ไปปกครองส่วนใหญ่อ่อนอาวุโสกว่าเจ้าคณะท้องถิ่นที่เป็นฝ่ายมหานิกายด้วย (คunningนิตย์ จันทบุตร, 2528, น. 33, 37-41)

จะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลา นับตั้งแต่มีการแยกพระสงฆ์ไทยออกเป็น 2 นิกาย โครงสร้างโอกาสทางการเมืองทั้งการเมืองฝ่ายอาณาจักรและการเมืองฝ่ายศาสนจักรมิได้เอื้อกับฝ่ายมหานิกายที่จะทำการเคลื่อนไหวใดๆ ได้ หากจะมี ก็เป็นเพียงการเคลื่อนไหวในระดับเล็กๆ ที่สะท้อนความอึดอัดภายในคณะสงฆ์

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เท่านั้น นั่นคือเหตุการณ์ที่พระราชอาณัติและพระเปรียญลาสิกขาไปเป็นจำนวนมาก แต่สุดท้ายรัชกาลที่ 4 ก็ทรงมีประกาศเพื่อหยุดยั้งการลาสิกขา โดยสาระสำคัญของประกาศดังกล่าวคือ หากพระราชอาณัติ และพระเปรียญลาสิกขา จะโปรดฯ ให้เป็นไพร่หลวงโรงพิมพ์ (แสง อุดมศรี, 2533, น. 97) ความอึดอัดจากปัญหาความไม่เป็นธรรมที่พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายได้รับภายในศาสนจักรก็ดำรงต่อมา จนกระทั่งฝ่ายอาณาจักรเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. 2475 และเกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มพระสงฆ์ในนาม “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา” ในเวลาต่อมาจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในศาสนจักร

สัมพันธภาพระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

สัมพันธภาพระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรทั้งก่อนและหลังการปฏิวัติในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ยังคงอยู่ในรูปแบบของการนำพุทธศาสนาและศาสนจักรมาเป็นเครื่องมือสนับสนุนอุดมการณ์ทางการเมืองและอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ปกครองเช่นเดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นรัฐประชาธิปไตยเท่านั้น

ย้อนกลับไปเมื่อแรกเริ่มกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงต้องการเป็นผู้นำสูงสุดทั้งทางอาณาจักรและศาสนจักร จึงทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชให้ปกครองและบังคับบัญชาพระสงฆ์ได้ทั้งหมด เพราะแต่เดิมนั้นสมเด็จพระสังฆราชไม่ได้มีอำนาจบังคับบัญชาพระสงฆ์ได้ทั้งหมด เนื่องจากมีการแบ่งแยกอำนาจปกครองออกเป็น 3 คณะ คือ คณะกลางอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คณะคามวาสีฝ่ายชาย (คณะเหนือ) และคณะคามวาสีฝ่ายขวา (คณะใต้) และทรงตรากฎหมายที่เรียกว่า “กฎพระสงฆ์”

เพื่อให้ฝ่ายอาณาจักรสามารถปกครองพระสงฆ์ได้โดยตรง ซึ่งไม่เคยมีกษัตริย์
พระองค์ใดทรงทำเช่นนี้มาก่อน ทั้งนี้เพื่อต้องการให้คณะสงฆ์มีความเป็นเอกภาพ
ภายใต้การปกครองของกษัตริย์นั่นเอง (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546, น. 165-167)
หรือย้อนกลับไปสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของพระสงฆ์
ในฐานะเสาหลักพระราชาอำนาจที่สำคัญจึงทรงอุปถัมภ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่เป็นพระญาติไ้ว้เป็นหลักในคณะสงฆ์ไทย และยังให้
เป็นที่อาศัยทรงสำหรับเจ้าฟ้ามงกุฎอีกด้วย (กระจ่าง นันทโพธิ์, 2528, น. 33)
หรือในกรณีการตั้งธรรมยุติกนิกายของรัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งทรงผนวช ก็กลายเป็น
ฐานอำนาจให้พระองค์ทั้งทางอาณาจักรและศาสนจักร ประกอบกับการ
สถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระญาติใกล้ชิด
เป็นสมเด็จพระสังฆราช ปกครองฝ่ายศาสนจักร ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการ
ตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่บัญญัติให้ตั้งมหาเถรสมาคม
เป็นศูนย์อำนาจในการควบคุมพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรก็คงยากที่จะปฏิเสธ
ถึงการเป็นองค์กรทางการเมืองในศาสนจักรเพื่อเป็นเครื่องมือสนับสนุน
การปกครองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะฝ่ายอาณาจักรได้เข้าไปมี
บทบาทในการกำหนดนโยบาย ออกกฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ควบคุมพระสงฆ์
ให้อยู่ในระเบียบแบบแผนเดียวกันตามความต้องการ (กระจ่าง นันทโพธิ์, 2528,
น. 24) ซึ่งพบข้อความที่สะท้อนถึงความต้องการควบคุมศาสนจักรเพื่อให้เกื้อหนุน
ต่อกิจการของฝ่ายอาณาจักร ระบุไว้ในการออกพระราชบัญญัติดังกล่าวว่า
“ย่อมเปนการสำคัญทั้งในประโยชน์แห่งพระศาสนา และในประโยชน์ความเจริญ
ของพระราชอาณาจักรด้วย” (ปฐม ตาคะนันทน์, 2551, น. 33-34, 80-182)
เพราะการควบคุมให้คณะสงฆ์ทั้งประเทศอยู่ในระเบียบแบบแผนเดียวกันก่อนนั้น
จะสามารถตอบสนองนโยบายปฏิรูปและความมั่นคงของรัฐในช่วงภัยคุกคามจาก
มหาอำนาจตะวันตกได้ อีกทั้งยังเป็นการควบคุมพระสงฆ์โดยเฉพาะในภูมิภาค

ไม่ให้เป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐบาลกลางเพื่อป้องกันไม่ให้พระสงฆ์ท้องถิ่นนำประชาชนต่อต้านรัฐบาลกลาง (ปิยนาด วรสิริ, 2533, น. 44-46) ทั้งนี้ล้วนเป็นไปเพื่อความมั่นคงต่ออำนาจทางการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทั้งสิ้น

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด และมีหลักการสำคัญในเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะรัฐบาลโดยคณะราษฎรจึงต้องการให้พุทธศาสนาและศาสนจักรมาสนับสนุนอำนาจของคณะรัฐบาลประชาธิปไตย เห็นได้จากความตอนหนึ่งในประกาศของคณะราษฎร ซึ่งร่างโดยปรีดี พนมยงค์ ที่ระบุว่า “...ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพ พ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า...สิ่งที่ทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุข ความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า “ศรีอาริยะ” (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2555) เป็นการนำความหมายคำว่าพระศรีอาริย์ในทางพุทธศาสนามาอธิบายใหม่ให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ประชาธิปไตย เพราะปรีดีตระหนักถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาและศาสนจักรที่สนับสนุนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาอย่างยาวนาน เมื่อเปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีคิดและอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาที่เคยสนับสนุนสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มาสนับสนุนประชาธิปไตย ซึ่งหากได้พระสงฆ์สนับสนุนแนวคิดประชาธิปไตยก็จะสามารถเข้าถึงกลุ่มชาวบ้านได้มาก (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2560) หรือจะดูจากนโยบายด้านศาสนาของรัฐบาลคณะราษฎรก็จะเห็นความต้องการให้ศาสนาสนับสนุนการ

⁵ สุรพศ ทวีศักดิ์ อธิบายว่า ศรีอาริยะ ในที่นี้มีได้หมายถึงโลกพระศรีอาริย์ในอนาคต แต่เป็นโลกพระศรีอาริย์ที่สามารถสร้างขึ้นได้ในปัจจุบัน ด้วยการสร้างระบอบประชาธิปไตยสมบูรณ์ และระบบเศรษฐกิจที่เป็นประชาธิปไตยและมีความเป็นธรรม

ดำเนินการของรัฐบาล โดยในสมัยพระยาพหลพลพยุหเสนา ระบุในนโยบายว่า “...จะอุปถัมภ์การศาสนาตามความประสงค์แห่งรัฐธรรมนูญ...” ส่วนสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระบุว่า “...จะพยายามให้ศาสนามีความสัมพันธ์อันดีกับอาณาจักรเพื่อส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ร่วมกันทั้งทางศาสนาและทางบ้านเมือง...” (คณินันต์ จันทบุตร, 2528, น. 33, 37-41) ดังนั้น การเคลื่อนไหวของกลุ่มพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายในนามคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา ที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองภายในศาสนจักรให้สอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย กับความต้องการของคณะราษฎรจึงสอดคล้องกันเป็นอย่างดีและส่งผลกระทบต่อศาสนจักรอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง

คณะปฏิวัติสังฆในนาม “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา”

จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ศาสนจักรประเทศไทยที่เกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติการปกครองของคณะราษฎร คือ กรณีการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อปฏิวัติการปกครองภายในคณะสงฆ์ของกลุ่มพระสงฆ์ในนาม “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา”⁶ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) ขอให้รัฐบาลและมหาเถรสมาคมแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ให้มีการบริหารด้วยสิทธิที่เสมอกัน (2) ให้มีการสมานสังวาสในระหว่างคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและธรรมยุติ อาทิ ร่วมอุโบสถสังฆกรรมด้วยกันได้ และ (3) ให้พระมหานิกายมีสิทธิในตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครองสังฆมณฑล นอกจากนี้ยังมีแถลงการณ์ตีพิมพ์ใน

⁶ คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา ได้แนวคิดมาจากคำว่า restoration แปลว่า ปฏิสังขรณ์ คือ ทำสิ่งที่ทรุดโทรมให้กลับคืนดีดั้งเดิม (คณินันต์ จันทบุตร, 2528, น. 69-70)

หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ฉบับวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2477 ที่ย้ำถึงจุดมุ่งหมายของการเคลื่อนไหวว่า “เป็นไปเพื่อความเสมอภาคในการปกครองคณะสงฆ์ และเพื่อการรวมนิกายสงฆ์ให้มีสภาวะเสมอกัน คือให้มีการอุปสมบทสังฆกรรมร่วมกัน” (คณินิตย์ จันทบุตร, 2528, น. 71-73) การเคลื่อนไหวดังกล่าวจึงมีเพียงชี้ให้เห็นถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่างนิกายเท่านั้น แต่ยังเห็นถึงการเรียกร้องในเชิงอุดมการณ์ของยุคสมัยด้วย (ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์, 2554)

การเรียกร้องดังกล่าวมีสาเหตุแรกเริ่มจากแรงบีบคั้นและบั่นทอนหลายประการจากปัญหาความไม่เป็นธรรมภายในคณะสงฆ์ที่ทำให้พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายต้องตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบติดต่อกันมาอย่างยาวนานโดยไม่อาจวิพากษ์วิจารณ์ได้ จึงเป็นแรงผลักดันให้พระหนุ่มฝ่ายมหานิกายที่กำลังศึกษาเล่าเรียนจากหลายวัด เช่น วัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพน วัดอรุณราชวราราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดเบญจมบพิตร เป็นต้น จำนวน 300⁷ รูปเศษ นัดหมายประชุมกันในคืนวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2477 เวลา 20.15 น. ที่บ้านภัทรวิธม ซึ่งเป็นบ้านของคหบดีท่านหนึ่งในเขตบางรัก พระนคร และร่วมกันจัดตั้งขบวนการเคลื่อนไหวในนาม “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา” (แสง อุดมศรี, 2533, น. 143-144) มีมติให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 2 ชุด โดยชุดแรกทำหน้าที่ร่างพระราชบัญญัติฉบับใหม่เพื่อให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนำเสนอต่อรัฐสภาอีกหนึ่งชุดทำหน้าที่ส่งเอกสารถึงมหาเถรสมาคมและรัฐบาล (คณินิตย์ จันทบุตร, 2528, น. 108-109) ซึ่งในเอกสารที่ส่งไปยังฝ่ายรัฐบาลนั้นนอกจากจะอธิบายถึงวัตถุประสงค์และเน้นย้ำถึงจุดมุ่งหมายของการเคลื่อนไหวแล้ว ยังทำ

⁷ จำนวนไม่เป็นที่ชัดเจน ใน การปกครองคณะสงฆ์ไทยของแสง อุดมศรี (2533) ระบุ 300 รูปเศษ หน้า 143, ใน การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก ของคณินิตย์ จันทบุตร (2528) ระบุ 300 เศษ หน้า 70 และ 400 รูป ในหน้า 108.

ให้เห็นถึงการเรียกร้องในเชิงอุดมการณ์ทางการเมืองด้วย โดยหนังสือที่ส่งไปยัง นายกรัฐมนตรี (พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา) และอธิบดีกรมธรรมการ (พระราชธรรมนิเทศ) ระบุว่า การปกครองของคณะสงฆ์ขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญ ที่เป็นประชาธิปไตยและขัดกับหลักการพระพุทธศาสนาที่ไม่นิยมชนชั้นวรรณะ และความเหลื่อมล้ำ แต่การบริหารของคณะสงฆ์ในมหาเถรสมาคมตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 กลับมีความไม่เสมอภาคเหลื่อมล้ำต่ำสูง สำหรับเอกสารที่ส่งถึงรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ (พระสารสาสน์ประพันธ์) ระบุว่า วิธีการปกครองตามหลักพุทธศาสนามีความเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้ว แต่ผู้มีอำนาจได้จัดรูปแบบการปกครองภายในคณะสงฆ์ให้แปรปรวน เพราะฉะนั้น เมื่อฝ่ายอาณาจักรเปลี่ยนรูปแบบการปกครองเป็นประชาธิปไตยแล้ว ฝ่ายศาสนจักรก็ต้องเปลี่ยนตามไปด้วย (คณินันต์ย์ จันทบุตร, 2528, น. 99-100)

ข้อเรียกร้องของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาที่สอดคล้องกับ อุดมการณ์ประชาธิปไตยของคณะรัฐบาลย่อมขัดแย้งกับจารีตของศาสนจักร ที่ยังเป็นไปตามระบอบเดิม จะพบว่าคณะปกครองสงฆ์จากฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ได้ใช้อำนาจทางการเมืองปกครองขัดขวางการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์ เริ่มจากกรณีพระราชธรรมนิเทศ อธิบดีกรมธรรมการ กระทำการเกลี้ยกล่อมพระวิสุทธิ สมโพธิ (เจีย เขมโก ป.ธ.9) ประธานคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาให้ลาออกจากตำแหน่งประธานได้สำเร็จ พร้อมทั้งปฏิเสธความเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว ดังกล่าวด้วย ส่วนแกนนำการเคลื่อนไหวอีกหลายรูปถูกบีบคั้นในรูปแบบต่างๆ เช่น เจ้าอาวาสส่งให้ไปจำพรรษายังวัดต่างจังหวัด บางรูปถูกเรียกตัวไปสอบสวน พร้อมกับพิสูจน์ลายเซ็น บางรูปถูกเรียกตัวไปก่อนเวลาเพลและถูกนำตัวไปไว้ใน โรงธรรมศาลา โดยห้ามเยี่ยมและไม่ให้ฉันน้ำเพื่อทรมานให้อดอาหารในมือเพล (แสวง อุดมศรี, 2533, น. 52, 148-149) นอกจากนี้ยังมีการประณามว่าเป็นการกบฏ ต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (กระจาง นันทโพธิ์, 2528,

น. 98) การปล่อยข่าวลือว่าจะกระทำบาปพหุขณียกรรมแก่พระสงฆ์ที่ร่วมเคลื่อนไหวก่อให้เกิดความวุ่นวาย และการให้หมิ่นหมิ่นกฏาภิเษกวิทยาลัยตัดเงินบำรุงครูกับพระสงฆ์ที่ร่วมเคลื่อนไหวก่อให้เกิดความวุ่นวาย ซึ่งมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งถอนตัวออก แต่คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาได้ออกแถลงการณ์ชี้แจงจุดมุ่งหมายที่ต้องการแก้ไขการปกครองคณะสงฆ์ให้เกิดความเสมอภาค และแสดงความมั่นใจถึงผลสำเร็จที่จะเกิดขึ้นตามมา (คณิงนิตย จันทบุตร, 2528, น. 123-129)

โครงสร้างโอกาสทางการเมืองและความสำเร็จของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา

การปฏิวัติของคณะราษฎรในการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ส่งผลกระทบให้เกิดความไร้เสถียรภาพทางอำนาจของสถาบันกษัตริย์ที่นำไปสู่ความสั่นคลอนในสัมพันธภาพทางอำนาจแบบเดิมระหว่างกษัตริย์กับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่มีได้เป็นที่เกรงกลัวต่อพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายอีกต่อไป มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ เพียงไม่กี่วันหลังการปฏิวัติ 2475 เมื่ออำนาจของฝ่ายคณะราษฎรมั่นคงขึ้นแล้ว คณะสงฆ์ได้ออกประกาศสนับสนุนการปฏิวัติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2559) ดังนั้น หากจะมองไกลไปถึงสัมพันธภาพทางอำนาจการเมืองใหม่ระหว่างคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนากับคณะราษฎรที่ต้องการปรับวิถีคิดและอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาให้มาสนับสนุนอุดมการณ์ประชาธิปไตยก็อาจทำให้สามารถมองไกลไปจนถึงขั้นผลสำเร็จของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาที่สามารถปฏิวัติรูปแบบการปกครองภายในศาสนจักรให้สอดคล้องกับรูปแบบการปกครองของฝ่ายอาณาจักรได้ในที่สุด ซึ่งหมายถึงต้องมีโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เอื้อต่อขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวด้วย

1. โครงสร้างโอกาสทางการเมืองของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา

McAdam และ Tarrow เห็นตรงกันว่าสัมพันธภาพของอำนาจทางการเมืองไม่ใช่สิ่งที่คงที่ตลอดไป เพราะเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางโอกาส เพราะฉะนั้น สภาการการเมืองที่คงทนสืบทอดมาอย่างยาวนานก็ไม่จำเป็นต้องดำรงอยู่ต่อไป เมื่อระบบการเมืองไม่มั่นคงก็จะส่งผลให้อำนาจการต่อรองเปลี่ยนไปอยู่อีกฝ่าย (สมชัย ภัทรนันทน์, 2559, น. 147, 156) เช่นเดียวกับอำนาจของกษัตริย์กับธรรมยุติกนิกายที่เคยดำรงอยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนานก็ไม่อาจจะสานต่อความมั่นคงในอำนาจไว้ได้ภายหลังการปฏิวัติของคณะราษฎร และย่อมมีผลต่อโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่จะนำไปสู่สถานการณ์ที่เอื้ออำนวยให้กับการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา ซึ่งผู้เขียนจะอธิบายตามกรอบคิดของ McAdam และ Tarrow ด้วยหลักการพิจารณา ดังนี้

(1) ระบบการเมืองเปิดหรือปิด: ด้วยเหตุที่คณะธรรมยุติกนิกายมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดแนบแน่นกับกษัตริย์มาตั้งแต่แรกเริ่ม แต่เมื่อระบบการเมืองในศาสนจักรไม่สอดคล้องกับฝ่ายอาณาจักรซึ่งเป็นฝ่ายกำหนดทิศทางของบ้านเมืองดังที่เคยเป็นมา ความศักดิ์สิทธิ์และความเกรงกลัวต่ออำนาจกษัตริย์ก็เริ่มเสื่อมลง ซึ่งก็หมายถึงอำนาจของธรรมยุติกนิกายในศาสนจักรก็เสื่อมลงตามไปด้วย

ความไม่เกรงกลัวต่ออำนาจกษัตริย์ปรากฏขึ้นตั้งแต่ก่อนคณะราษฎรจะปฏิวัติ เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 มีบทความในหนังสือพิมพ์เรียกร้องให้มีการปฏิวัติ เพราะเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นเหตุแห่งความล้าหลังและถ่วงความเจริญ และเกิดแนวคิดที่เป็นปฏิปักษ์กับระบอบเดิม เมื่อมีการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7

มีข้อความที่สะท้อนให้เห็นความไม่เกรงกลัวในพระราชอำนาจของกษัตริย์ออกมาในคำประกาศของคณะราษฎรฉบับที่ 1 ที่เสนอให้ยกเลิกสถาบันพระมหากษัตริย์และตั้งสามัญชนขึ้นเป็นประมุขของประเทศ (คณินันต์ จันทบุตร, 2528, น. 92, 95) และภายหลังการปฏิวัติก็เกิดเหตุการณ์สำคัญที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นชนวนแห่งความตกต่ำอย่างถึงที่สุดของสถาบันกษัตริย์ คือ กรณี “กบฏบวรเดช” ในปี พ.ศ. 2476 เพราะทำให้คณะราษฎรไม่ไว้วางใจกษัตริย์และพระราชวงศ์มากยิ่งขึ้น เพราะหัวหน้ากบฏเป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่และเป็นเหตุสำคัญที่นำไปสู่การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 (คณินันต์ จันทบุตร, 2528, น. 96-97) อีกทั้งยังกระทบต่อสถานะภาพของคณะธรรมยุติกนิกายภายในศาสนจักรที่ไม่เป็นที่ไว้วางใจของรัฐบาลด้วย เพราะเกรงว่าอาจส่งเงินสนับสนุนให้กับกลุ่มกบฏบวรเดชเนื่องจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์) เจ้าคณะธรรมยุติกนิกาย กับนายพลตรี พระยาเสนาสงคราม (ม.ร.ว.อี๋ นพวงศ์) หนึ่งในกองกำลังของกบฏบวรเดช ซึ่งความสำเร็จในการปราบกบฏบวรเดชก็เปรียบเหมือนสัญลักษณ์ทางการเมืองที่แสดงถึงการตอกย้ำชัยชนะของระบอบประชาธิปไตยต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีกครั้ง หลังจากความสำเร็จในการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ยังเป็นการรักษาจิตวิญญาณของระบอบประชาธิปไตยที่คณะราษฎรสร้างขึ้นมาให้ดำรงอยู่ต่อไปอย่างมั่นคงและยั่งยืนอีกด้วย (ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์, 2554)

โครงสร้างโอกาสทางการเมืองภายหลังการปฏิวัติของคณะราษฎรจึงเปิดและเอื้อให้เกิดการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา เนื่องจากการปกครองในระบอบเก่าทำให้พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายไม่มีเวทีในการวิพากษ์วิจารณ์ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงทำให้รู้สึกว่ามีเวทีและมีอำนาจต่อรอง (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2560) และสามารถนำไปสู่เป้าหมายและความสำเร็จได้ในที่สุด กล่าวได้ว่าเป็นอานิสงส์ของการปฏิวัติ 2475 ที่แผ่อิทธิพลเข้ามาใน

ศาสนจักร และเป็นการยืนยันความจริงว่าในความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างการเมืองฝ่ายอาณาจักรกับฝ่ายศาสนจักรนั้นเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งเสมอมา (กระจ่าง นันทโพธิ์, 2528, น. 101)

(2) ความขัดแย้งแตกแยกในกลุ่มชนชั้นนำ: หลังจากที่มีการรับแนวคิดจากตะวันตกเข้ามาในสยามก็เริ่มเห็นความขัดแย้งในกลุ่มชนชั้นสูง เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีขุนนาง 11 คน ที่จบการศึกษาจากยุโรปร่วมกันยื่นบันทึกลวดยความเห็นให้เปลี่ยนแปลงการปกครองโดยการมีรัฐธรรมนูญ สมัยรัชกาลที่ 6 เกิดกบฏ ร.ศ. 130 ที่ต้องการเลียนแบบการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศสและรัสเซีย ด้วยการเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นสาธารณรัฐถึงขั้นวางแผนจะปลงพระชนม์รัชกาลที่ 6 ซึ่งแม้แผนการจะไม่สำเร็จแต่ความคิดในการล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็เริ่มแพร่หลายมากขึ้น จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ที่เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกอันเนื่องจากผลของสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง มีการลดเงินเดือนข้าราชการ ผลักดันให้ข้าราชการออก ยุบกองทหารบางส่วน สร้างความไม่พอใจแก่กลุ่มชนชั้นนำ (เพ็ญ ภูผา, 2541, น. 8, 14-16, 20) กระทั่งเกิดการรวมตัวของคณะบุคคลที่เป็นกลุ่มชนชั้นนำในนาม “คณะราษฎร” และกระทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยได้สำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475

ความขัดแย้งของกลุ่มชนชั้นนำในฝ่ายอาณาจักรที่ขยายตัวจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองนั้นกลายเป็นแรงจูงใจให้กลุ่มพระสงฆ์เกิดความตื่นตัวในอุดมการณ์ประชาธิปไตย ทั้งกับพระสงฆ์ในฝ่ายธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย เช่น กรณีพระสงฆ์และสามเณรวัดปทุมวนารามซึ่งสังกัดฝ่ายธรรมยุติกนิกายรวมตัวยึดอำนาจจากเจ้าอาวาส แต่ไม่สำเร็จและหลบหนีความผิดไปกระทำการซ้ำอีกครั้งด้วยการยึดอำนาจการปกครองจากเจ้าอาวาสวัดดวงแข ซึ่งสร้างความุ่นวายให้กับคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก จนทำให้พระสงฆ์และสามเณร

ต้องออกจากวัดด้วยกระทรวงธรรมการมีคำสั่งให้วัดดวงแขเป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์และสามเณร (แสง อุดมศรี, 2533, น. 135-142) หรือในกรณีพระสงฆ์วัดปทุมคงคาจำนวน 33 รูป ต้องการให้ล้มเลิกการสอบคัดเลือกนักเรียนธรรมและบาลีสนาทหลวง จนเป็นเหตุให้มีปัญหากับเจ้าอาวาส นอกจากนี้ยังมีการเรียกร้องของพระสงฆ์ตามวัดต่างๆ ทั้งในจังหวัดพระนครและธนบุรีเพื่อขอความเสมอภาคในการปกครองจากเจ้าอาวาสอยู่บ่อยครั้ง จนทำให้มหาเถรสมาคมมีประกาศระบุว่า “...ยุคนี้เกิดความระส่ำระสายในคณะสงฆ์...” (คณินนิตย์ จันทบุตร, 2528, น. 65-66) กระทั่งในปี พ.ศ. 2477 ก็เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในศาสนจักรในนามคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากคณะราษฎรซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจใหม่ของชนชั้นนำ

(3) การมีหรือไม่มีชนชั้นนำเป็นพันธมิตร: การเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจการเมือง ทำให้การเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาได้รับการสนับสนุนจากคณะราษฎรซึ่งเป็นพันธมิตรในระดับชนชั้นนำทั้งในระดับบุคคลและในระดับคณะรัฐบาล โดยในระดับบุคคลก็คือ “ปรีดี พนมยงค์” โดยปรีดีได้กล่าวกับแกนนำของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาเมื่อครั้งเดินทางไปพบที่บ้านป้อมเพชรว่าเห็นด้วยที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ถึงกับเสนอว่า “ผมจะให้ขุนสมภารหิตตติ มาแนะนำในการร่างพระราชบัญญัติ” (คณินนิตย์ จันทบุตร, 2528, น. 118) และครั้งหนึ่งปรีดีก็เคยกล่าวยอมรับกับหลวงพ่อบุญยานันท์ภิกขุว่าเป็นผู้วางแผนให้มีการออกกฎหมายพระสงฆ์ใหม่ เพื่อให้พระสงฆ์หนุ่มๆ ได้มีโอกาสทำงานและจัดการสิ่งต่างๆ ให้มีความก้าวหน้า (พระศรีปริยัติโมลี, 2543) ส่วนในระดับรัฐบาลก็เห็นได้จากนโยบายด้านศาสนาทั้งในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาที่ระบุว่า “รัฐบาลจะปรับปรุงพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ให้สมแก่กาลสมัย และจะอุปถัมภ์การศาสนาตามประสงค์แห่งรัฐธรรมนูญ” และในสมัย

จอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่ระบุว่า “จะดำเนินการให้สำเร็จสมบูรณ์ตามบทพระราชบัญญัติคณะสงฆ์โดยเร็ว” (คニングนิตย์ จันทบุตร, 2528, น. 157-158)

(4) การมีแนวร่วมที่ทรงอิทธิพลเพื่อเป็นแรงสนับสนุนหรือเป็นหลักประกันว่าจะไม่ถูกปราบปราม: นอกจากพันธมิตรในระดับชนชั้นนำแล้ว แนวร่วมที่สำคัญของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาอีกส่วนหนึ่งก็คือ คณะสงฆ์และฆราวาสทั่วประเทศ รวมทั้งสื่อมวลชน กล่าวคือ มีพระสงฆ์จากวัดต่างๆ ทั้งกรุงเทพฯ และภูมิภาค 800 รูป ให้การสนับสนุนการยื่นหนังสือถึงสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม) เรื่องการปรับปรุงพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ หรือกรณีคณะสงฆ์จากต่างจังหวัด 92 วัด รวม 177 รูป ยื่นคำร้องต่อรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการขอให้รัฐบาลและมหาเถรสมาคมอำนวยความสะดวกให้เป็นไปตามอุดมการณ์ของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา หรือกรณีคณะสงฆ์ทางภาคใต้ 12 จังหวัด จำนวน 368 วัด 2,080 รูป ยื่นคำร้องต่อพระยาพหลพลพยุหเสนา (นายกรัฐมนตรี) ในเรื่องเดียวกัน หรือกรณีประชาชนจำนวนหลายคนส่งหนังสือไปถึงพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ (ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์) พระยาพหลพลพยุหเสนา (นายกรัฐมนตรี) และสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม) แสดงความเห็นด้วยกับคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา เรื่องการรวมนิกายสงฆ์และแก้ไขการปกครองภายในคณะสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีสื่อมวลชนให้การสนับสนุนด้วย โดยมีหนังสือพิมพ์นำเสนอเรื่องปัญหาความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ให้ประชาชนรับทราบ (คunningนิตย์ จันทบุตร, 2528, น. 114-117)

เมื่อพิจารณาจากจำนวนผู้ร่วมสนับสนุนก็จะพบว่ามีจำนวนมากพอที่จะทำให้เห็นถึงพลังและอำนาจต่อรองของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่มีต่อกลุ่มอำนาจเดิมภายในศาสนจักร ในกรณีเช่นนี้ McAdam (1982, pp. 40-43,

อ้างจาก สมชัย ภัทรธนานันท์, 2559, น. 148) อธิบายว่าพลังทางการเมืองที่เพิ่มขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะหนุนเสริมให้เกิดปฏิบัติการรวมหมู่มากขึ้น เพราะสามารถลดความเสี่ยงที่เกิดจากการเข้าร่วมขบวนการได้

(5) การปราบปรามและการกีดกันขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม: การมีบุคคลในระดับชนชั้นนำเป็นพันธมิตรย่อมส่งผลดีต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพราะฉะนั้นการที่ปรีดี พนมยงค์ สนับสนุนการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาจึงทำให้ปลอดภัยจากการถูกจับกุมหรือถูกปราบปรามจากฝ่ายอาณาจักร เพราะสันติบาลได้รายงานความเคลื่อนไหวให้ปรีดีได้รับทราบทุกระยะ (คณินันต์ จันทบุตร, 2528, น. 118) กอปรกับข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองมิได้เป็นปฏิปักษ์หรือคุกคามผลประโยชน์สำคัญของรัฐ โอกาสที่คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาจะได้รับการตอบสนองจากคณะรัฐบาลจึงมีมากกว่าการถูกปราบปราม

ส่วนการเมืองภายในศาสนจักรแม้จะมีความพยายามจากฝ่ายธรรมยุติกนิกายใช้อำนาจทางการเมืองปกครองสกัดกันด้วยวิธีต่างๆ ทั้งการเกลี้ยกล่อม การกลั่นแกล้ง การสอบสวน การปล่อยข่าวลือ การประณาม การลงโทษ ก็ไม่สามารถปราบปรามหรือหยุดยั้งขบวนการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาได้ ทั้งนี้เพราะสัมพันธภาพทางการเมืองของกษัตริย์และพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่มีต่อพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายมิได้เข้มแข็งดังเดิมตามที่ได้อธิบายไปก่อนหน้านี้

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างโอกาสทางการเมืองทั้ง 5 ประการ มิใช่สิ่งที่มีความคงที่ เพราะโอกาสอาจจะเปิดในเวลาอันสั้นแล้วก็ปิดไปได้ (Tarrow, อ้างใน สมชัย ภัทรธนานันท์, 2559, น. 161) แต่ด้วยเหตุที่การเมืองฝ่ายอาณาจักรมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับฝ่ายศาสนจักรอย่างลึกซึ้งเสมอมา และกลุ่มอำนาจ

เดิมในศาสนจักรมีอุดมการณ์ที่แตกต่างไปจากคณะราษฎรที่เป็นกลุ่มอำนาจใหม่ในฝ่ายอาณาจักร ในขณะที่ข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายมีความสอดคล้องกับอุดมการณ์และนโยบายของรัฐบาล ดังนั้นเมื่อฝ่ายอาณาจักรสร้างความเข้มแข็งทางการเมือง จึงส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็งของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาในศาสนจักรด้วย ดังจะเห็นได้จากความสำเร็จที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

2. ความสำเร็จของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา

โครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เอื้อให้กับการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาทำให้ข้อเรียกร้องในการเคลื่อนไหวมีพลังและอำนาจต่อรองที่เข้มแข็ง นำมาซึ่งความสำเร็จและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรม ดังนี้

1. ยกเลิกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ขึ้นมาใช้แทน โดยประกาศใช้เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2484 มีสาระสำคัญ คือ ยุบเลิกมหาเถรสมาคมและระบอบรวมศูนย์อำนาจการปกครอง โดยกำหนดรูปแบบการปกครองขึ้นมาใหม่ด้วยการแบ่งอำนาจการปกครองออกเป็น 3 ฝ่าย

(1) สังฆสภา ทำหน้าที่ร่างสังฆาณัติ หรือกฎ ข้อบังคับ สำหรับการบริหารและการปกครองพระสงฆ์ โดยการใช้มติเสียงส่วนใหญ่ตามระบอบประชาธิปไตย โดยมีสมาชิกสังฆสภาที่เป็นพระสงฆ์จำนวน 45 รูป

(2) สังฆมนตรี ทำหน้าที่บริหารกิจการภายในศาสนจักร ให้สังฆมนตรีมีจำนวนไม่เกิน 9 รูป และอยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี ประกอบด้วยสังฆนายก 1 รูป และสังฆมนตรี 8 รูป

(3) คณะวินัยธร ทำหน้าที่พิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ให้เป็นไปตามธรรมวินัยและสังฆาณัติ โดยแบ่งออกเป็นคณะวินัยธรชั้นต้น ชั้นกลาง และชั้นฎีกา

การจัดรูปแบบการปกครองที่แบ่งออกเป็น 3 ฝ่าย สอดคล้องกับรูปแบบการปกครองในฝ่ายอาณาจักรที่แบ่งอำนาจอธิปไตยออกเป็น 3 ฝ่าย ได้แก่ นิติบัญญัติ (รัฐสภา) บริหาร (คณะรัฐมนตรี) และตุลาการ (ศาล)

2. เปลี่ยนธรรมเนียมการตั้งสมเด็จพระสังฆราช จากเดิมที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเป็นของฝ่ายธรรมยุติกนิกายมาตลอดนับตั้งแต่มีการตั้งนิกายขึ้นมา แต่ภายหลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ธรรมยุติกนิกายเสนอชื่อสมเด็จพระวันรัต (แพ ติสฺสเทโร) วัดสุทัศน์เทพวราราม เจ้าคณะใหญ่หนใต้ สังกัดมหานิกาย ขึ้นเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ในเดือนพฤศจิกายน 2481 และมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขอำนาจการบริหารของสมเด็จพระสังฆราชให้มีอำนาจจำกัด ด้วยการกำหนดให้ทรงบริหารตามบทบัญญัติสังฆานัติและตามคำแนะนำของสังฆสภาเท่านั้น ส่วนการบริหารคณะสงฆ์ให้เป็นหน้าที่ของคณะสังฆมนตรี

3. แม้จะไม่มีกรรวมนิกายเกิดขึ้นในทันที แต่มีการระบุไว้ในพระราชบัญญัติให้คณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ในส่วนบทเฉพาะกาลที่กำหนดให้กระทำการสังคายนาพระธรรมวินัยภายใน 8 ปี เพื่อรวมนิกายสงฆ์ในกาลเบื้องหน้า ซึ่งคณะราษฎรได้สนับสนุนการรวมนิกายโดยการเสนอให้สร้าง “วัดประชาธิปไตย” ที่ทุ่งบางเขน ในสมัยรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งนอกจากจะให้เป็นวัดที่รวมธรรมยุติกนิกายและมหานิกายเข้าไว้ด้วยกัน ยังต้องการให้เป็นอนุสรณ์แห่งการปกครองในระบอบประชาธิปไตยด้วย ซึ่งพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ก่อการของคณะราษฎรได้อุปสมบท ณ วัดแห่งนี้ ในวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2484 ท่ามกลางสงฆ์สองนิกาย โดยมีสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าเป็นพระอุปัชฌาย์ (กานต์ จอมอินตา, 2556) แม้ว่าในเวลาต่อมาจะไม่มีกรรวม

⁸ ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระศรีมหาธาตุ

นิกายเกิดขึ้นก็ตาม แต่มันได้ทำให้ประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนามีความสำคัญลดน้อยลงแต่อย่างใด

สรุป

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับกว้างในกรณีคณะราษฎรกระทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย มีผลกระทบต่อโครงสร้างโอกาสทางการเมืองของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาในลักษณะที่เอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจภายในคณะสงฆ์ของฝ่ายมหานิกายจากสถานภาพที่เสียเปรียบต่อธรรมยุติกนิกายเปลี่ยนเป็นสถานภาพที่ได้เปรียบ เนื่องจากความรู้เสถียรภาพทางการเมืองของกษัตริย์ที่ส่งผลมาถึงเสถียรภาพของธรรมยุติกนิกายในศาสนจักร สัมพันธภาพทางอำนาจใหม่ระหว่างคณะราษฎรกับฝ่ายมหานิกายจึงสามารถท้าทายและเกิดอำนาจต่อรองกับกลุ่มอำนาจเดิมจากระบอบเก่าจนกระทั่งสามารถเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในศาสนจักรอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน นั่นหมายถึงโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่อยู่ในบรรยากาศแห่งความเป็นประชาธิปไตยกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาอยู่ในจังหวะเวลาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาวะการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้น ความสำเร็จของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในนามคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาจึงเกิดขึ้นได้ไม่ยาก

บรรณานุกรม

- กระจำจ นันทโพธิ์. (2528). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- คณินันต์ จันทบุตร. (2528). *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2488*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปฐม ตาคะนานันท์. (2551). *คณะสงฆ์สร้างชาติ สมัยรัชการที่ 5*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ประภาส ปันตบแต่ง. (2552). *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยนารถ วรสิริ. (2533). “การเมืองเรื่องศาสนา บทบาทและการดำเนินการของมหาเถรสมาคมต่อการนิสสันติอศก”. *สารนิพนธ์รัฐศาสตรบัณฑิต* กรุงเทพฯ. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เพลิง ภูผา. (2541). *ยุทธการเปิดฟ้าปฏิวัติ 2475*. กรุงเทพฯ: บางกอกบุ๊ก.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2559). *ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการประท้วงทางการเมือง*. นนทบุรี: อินทนิล.
- สายชล สัตนานุรักษ์. (2546). *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ.2325-2352*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- แสง อุดมศรี. (2533). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อ้างอิงข้อมูลจากเว็บไซต์

- กานต์ จอมอินตา. (2556). วัดประชาธิปไตยในเดือนแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง. เข้าถึงเมื่อ 21 กุมภาพันธ์ 2560. จาก <http://www.madchima.org/forum/index.php?topic=11429.0;wap2>
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2559). รัฐกับการแบ่งนิยายของสงฆ์. เข้าถึงเมื่อ 7 กันยายน 2559. จาก www.matichon.co.th/news/229463
- พระศรีปริยัติโมลี. (2543). ปรีดี พนมยงค์ กับพระพุทธศาสนา. เข้าถึงเมื่อ 21 มีนาคม 2560. จาก <http://pridi-phoonsuk.com/pridi-and-buddhism>
- ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2554). 70 ปี พ.ร.บ.คณะสงฆ์ 2484 อ่านกฎหมายเก้านั่งคุยกับคณะนิติราษฎร์ (1). เข้าถึงเมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2560. จาก <http://www.prachatai.com/journal/2011/10/37394#comment-415642>
- สุรพศ ทวีศักดิ์. (2555). ปรีดี พนมยงค์ กับการตีความพุทธศาสนาสนับสนุนประชาธิปไตย. เข้าถึงเมื่อ 21 กุมภาพันธ์ 2560. จาก <http://prachatai.com/journal/2012/02/39286>
- สุรพศ ทวีศักดิ์. (2560). ขุดรากถอนโคน โคนมรดกคณะราษฎร (2). เข้าถึงเมื่อ 7 สิงหาคม 2560. จาก <https://www.youtube.com/watch?v=m3ol2aYNlw>

